

Prilog istraživanju humanitarne akcije Diane Budisavljević

Gavro Burazor

UDK 364.4-053.2:929 Budisavljević D.

DOI: 10.7251/TOP1703047B

Doktorand, Filozofski fakultet, Beograd;
gavroburazor@gmail.com

Apstrakt: Humanitarna akcija spašavanja djece iz logora NDH, kao i rad na njihovom udomljavanju, popisivanju i očuvanju njihovog identiteta, trajao je od 1942. godine pa do kraja rata. Rezultat ovog rada bio je oko 10.000 djece koja su preživjela ratne strahote. Biografije i sudbine glavnih aktera humanitarne akcije ostale su nedovoljno istražene, pa su ostala otvorena i brojna pitanja vezana za ovu temu. Kao glavni akteri označeni su bračni par Budisavljević, Kamilo Bresler i Dragica Habazin. Pored njih, veliko učešće uzeli su njihovi saradnici, sestre Crvenog krsta, ljekari, a kod udomljavanja stanovništvo Zagreba, dobrotvori osnivanjem malih privatnih dječjih domova, seosko stanovništvo i Katolička crkva.

Ključne riječi: Diana Budisavljević; Julije Budisavljević; Dragica Habazin; Budislav Bude Budisavljević; Sava Petrović; logori; NDH

Možemo primijetiti da je u posljednjih nekoliko godina tematika vezana za humanitarnu akciju spašavanja djece iz logora u NDH prilično aktualizovana. Diana Budisavljević, kao jedan od glavnih organizatora pomenute akcije, postala je njen simbol. Danas već brojni gradovi u Bosni i Hercegovini, ali i u Srbiji imaju ulice sa njenim imenom. U Zagrebu Srpsko narodno vijeće dodjeljuje nagradu za humanost pod nazivom Diana Budisavljević. Povremeno se u štampi može pročitati o Diani Budisavljević i humanitarnoj akciji spašavanja djece, a postoji i nekoliko televizijskih emisija u kojima se, između ostalog, pominje. Nekoliko knjiga takođe se bavi ovom temom, što je svakako uticalo na to da se šira javnost upozna sa ovim, nazovimo, novim otkrićem vezanim za istoriju Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije. Aktualizovanje ove teme započelo je istraživanjem Dragoje Lukića, odnosno njegovom knjigom *Bili su samo deca*, štampanom 2000. godine. Međutim, pravi prodor napravila je sama Diana Budisavljević, odnosno njen dnevnik

koji je objavljen 2003. godine u Zagrebu. Prošlo je nekoliko godina dok se sama stručna javnost zainteresovala i ozbiljnije proučila *Dnevnik Diane Budisavljević* (u daljem tekstu *Dnevnik*)¹ a potom su se i novinari zainteresovali za priču o spašavanju 12.000 djece iz logora NDH.

Ovakav uvod zvuči ohrabrujuće, međutim kada se pregledaju sadržaji vezani za ovu temu, primjećuje se ponavljanje jednih te istih podataka, svođenje organizacije humanitarne akcije na nekoliko imena, proizvoljno baratanje ciframa spašenih i umrlih, ukratko primjetan je nedostatak istraživanja. Istoriografija bilježi vrlo mali broj radova. Pisanje o ovoj temi bazirano je u velikoj mjeri na samom *Dnevniku* ili na njegovom često nestručnom tumačenju. Problem pogoršava i činjenica da je i sam *Dnevnik* uredništvo opremilo sadržajem koji posjeduje nekoliko ozbiljnih grešaka. Ovaj članak nastoji da doprinese novim sadržajem u nadi da će potaknuti tako neophodna istraživanja ove značajne teme².

Kao jedni od glavnih protagonista humanitarne akcije spašavanja djece iz koncentracionih logora u NDH spominju se bračni par Diana i Julije Budisavljević, Kamilo Bresler, Dragica Habazin, te njihovi saradnici, sestre Crvenog krsta, ljekari i drugi. Za početak, željeli smo malo dublje istražiti porijeklo glavnih aktera, budući da se obično govori o Diani Obexer kao Austrijanki udatoj sa ljekara Julija, za kojeg se ističe da je Srbin.

Dostupniji su nam podaci o istorijatu porodice Julija Budisavljevića, pa će o njima biti nešto više riječi. Podatke nam donosi Julijev otac, Budislav plemeniti Budisavljević (Bude). Zahvaljujući njegovim memoarima, znamo čitavo porijeklo ove porodice. Bude je rođen 1843. godine u blizini Pećana u Lici. Čitav taj kraj oko današnje Korenice bio je naseljen Budisavljevićima. Mnogi su u prošlosti služili kao sveštenici ili kao vojnici Vojne krajinе. Kao zanimljivost možemo navesti da od ovih Budisavljevića porijeklo vodi i porodica Jovanke (Budisavljević) Broz, takođe rođene u Pećanima³.

U svojim memoarima, Bude Budisavljević (1843-1919) navodi kako se školovao u Beču u školi za krajiške časnike. Ističe da ga je obrazovanje skupo koštalo, pa kad je postao poručnik krajiške uprave kod 3. ogulinske pukovnije, morao je da vraća dugove. Bude je napredovao u službi, poznan-

¹ Prikaz *Dnevnika*: Milan Koljanin, „Akcija 'Diana Budisavljević'“, *Tokovi istorije* (Beograd), br. 3, 2007, 191-207.

² Više o humanitarnoj akciji spašavanje djece pogledati: Gavro Burazor, *Humanitarna akcija Diane Budisavljević 1941-1945*, Novi Sad, 2013; Jasmina Tutunović Trifunov, „Akcija Diana Budisavljević (1941-1945)“, u: *Istraživanja i memorijalizacija genocida i ratnih zločina* (ur. Jovan Mirković), Beograd, 2012, 53-93.

³ *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 2, Bj-C, Zagreb, 1989, 434-435.

stvo sa banom Ivanom Mažuranićem omogućilo mu je da 1875. godine postane podžupan u Rumi. Tu se sljedeće godine oženio Herminom Albreht, ćerkom kožara Adolfa Albrehta, koji je bio opštinski načelnik Vinkovaca. Od 1881. godine Bude će biti podžupan u Požegi, a dolaskom bana Khuena postaće župan u Bjelovaru. Kad je 1889. godine dobio orden Leopolda iz ruke Franca Jozefa, izričito je molio da bude imenovan za velikog župana Like, svog rodnog kraja. Velike napore je ostvarivao kako bi pomogao i izgradio ovaj siromašni kraj. Toliko je puta slao molbe u Zagreb da je zaradio nadimak „Lički prosjak“. Još jedan prijem kod Franca Jozefa 1902. godine odveo je Budu Budisavljevića na mjesto velikog župana u Zagrebu. Njegova politička karijera će završiti penzionisanjem, 1905. godine, ali će ubrzo dolaskom na vlast hrvatsko-srpske koalicije, jedan novi Budisavljević imati istaknutu ulogu u političkom životu Hrvatske, njegov sin Srđan. Bude Budisavljević nosio je i plemićku titulu „Prijedorski“⁴, budući da je jedan njegov predak u borbi sa Turcima zaslužio ovo plemićko ime. Biran je više puta za predstavnika u Srpskom crkveno-narodnom saboru u Sremskim Karlovcima, kao i za hrvatski Sabor. Bio je član književnog ogranka Matice srpske od 1894. godine⁵. Bio je poznat i kao osnivač Hrvatskog planinarskog društva u Zagrebu (1874), pisao je poeziju, autor je brojnih knjiga, članaka, eseja, i već pomenutih memoara⁶.

Željko Karaula, koji je priredio za štampu Budine memoare, ovako zaključuje: „Kaže se da je Bude vjerovao u svoje 'romantično jugoslovenstvo' ali da ga je morao napustiti ako je htio napredovati i biti na vlasti. Pripadao je onom krugu hrvatsko-srpskih intelektualaca koji se platonski zalagao za jugoslovenstvo a praktično je služio mađaronskom režimu oličenom

⁴ Vidjeti grb porodice Budisavljević - Prijedorski u prilogu. Opis: Štit je okomito razdijeljen na plavo i crveno polje; u plavom polju na zelenoj podlozi stoji zlatni lav sa sabljom krivošijom u desnoj šapi, a iznad lava je zlatna šestokraka zvijezda; u crvenom polju oklopljena desnica sa mačem.

⁵ Budislav Budisavljević - Prijedorski, *Memoari: Pomenici iz mog života*, Bjelovar, 2012, 15-41; *Hrvatski biografski leksikon 2*, Bj-C, 434-435.

⁶ Budisavljević je pisac prve biografije o Nikoli Tesli, koji mu je bio dalji rođak preko majčine linije. Objavljena je 1898. Objavio je knjige: *Književno cvijeće Lavoslava Vukelića*, Zagreb, 1882; *Recimo koju o Franu Kurelcu (O 30. obljetnici smrti njegove)*, Zagreb, 1904; *S Ličke grude*, Zagreb, 1913; *Iz starog zavičaja*, Novi Sad, 1914; *Iz mojih uspomena*, Zagreb, 1918. Iz: Željko Karaula, Prilozi za biografiju Budislava plemenitog Budisavljevića Prijedorskog uz pomoć njegovih neobjavljenih memoara "Pomenici iz mog života", *Senjski zbornik*, Senj, 2011, 87-130.

u banu Khuenu. Bio je stalno u raskoraku 'hrvatstva, srpstva, jugoslovenstva'⁷.

Bude i Hermina imali su četiri sina: Manu, Veljka, Srđana i Julija; te tri ćerke: Olgu, Minku i Miru. Zahvaljujući svom visokom položaju, Bude je bio u prilici da školuje svoje sinove⁸ a svojim ćerkama omogući priliku za dobru udaju⁹. Najpoznatiji nam je Srđan Budisavljević (1883-1968) koji je bio istaknuti član Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke, a od 1939. godine i njen predsjednik. Bio je ministar u vladi Cvetković-Maček kao i u vladi Dušana Simovića. Zbog svojih antifašističkih stavova, prema sporazumu Tito-Šubašić, bio je izabran za jednog od trojice namjesnika koji su postavljeni kralju Petru II Karađorđeviću 1945. godine¹⁰.

Iz ovog kratkog pregleda vidimo da je Julije Budisavljević (1882-1981) član jedne uticajne porodice, koja mu obezbjeđuje školovanje na Medicinskom fakultetu u Insbruku. Studije završava 1907. godine, a potom je radio na hirurškoj klinici doktora Schloffera prvo kao volonter a zatim i kao asistent. Na poziv Srpskog Crvenog krsta vodio je za vrijeme balkanskih ratova rezervnu bolnicu u Beogradu. Mobilisan je u Prvom svjetskom ratu i već 1915. godine postaje šef insbruške klinike na Istočnom frontu. U ratnom periodu se i vjerio sa mladom Dianom Obexer, sa kojom će 1919. godine preći da živi u Zagreb. Odmah je imenovan za redovnog profesora hirurgije na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, gdje je njegovim trudom 1921. godine osnovana hirurška klinika. Školske 1927/1928. bio je dekan Medicinskog fakulteta te potpredsjednik Zbora liječnika Hrvatske¹¹.

Kraljevska vlada u emigraciji nastojala je na razne načine biti informisana o dešavanjima u okupiranoj Jugoslaviji. Podaci iz NDH stizali su mahom od odanih članova HSS-a ili njima bliskog sveštenstva koje je ostalo u zemlji. Važna veza sa Londonom bile su i diplomate koje su ostale u Švajcarskoj, Portugalu i Švedskoj. U tim depešama povremeno nailazimo na podatke o porodici ministra Srđana Budisavljevića. Prvi izvještaj je stigao oktobra 1941. godine; sporan je autor izvještaja i informacije u njemu ali ga priređivač (Ljubo Boban) uz oprez ističe kao prve vijesti iz Hrvatske koje su

⁷ B. Budisavljević - Prijedorski, *Memoari: Pomenici iz mog života*, Bjelovar, 2012, 37-41.

⁸ Mane je studirao u Budimpešti, Srđan u Berlinu, Julije u Insbruku, a Veljko je, prema fotografijama, bio oficir ratne mornarice.

⁹ Olga je preminula 1884. godine; Mira se udala za Livija Kuševića; Minka je bila žena admirala Dragutina Price.

¹⁰ *Hrvatski biografski leksikon 2*, Bj-C, 344-345.

¹¹ *Hrvatski biografski leksikon 2*, Bj-C, 344-345.

stigle u London nakon sloma Jugoslavije: „Kipar Meštrović navodno je morao preuzeti rukovodstvo umjetničke akademije u Zagrebu, ali sada živi u Splitu. Kirurg dr. Budisavljević je još na klinici primarijus i to na intervenciju M. Budaka jer je potonjem prije više godina jednom operacijom spasao život...“¹². Tako Stjepan Gažija iz Ženeve javlja 8. novembra 1941. godine: „Miškina je na slobodi, isto i Štampar (Andrija), kao i Krleža, dok je Cesarec ubijen. Srđanov brat (Julije) je jedini Srbin koji je ostavljen po želji strica Mile (Budak) na svom položaju“¹³. Depeša Berislava Angelinovića upućena Grgi Angelinoviću 23. decembra 1941. godine donosi: „Samostalac iz Like dr. Bogdan Brujić ubijen je. U Lici i Kordunu su teško stradali krajevi gdje su Samostalci imali mnogo pristaša. Dr. Budisavljevića neko vrijeme nisu dirali. Prije nekoliko dana je penzionisan...“¹⁴ Otpravnik poslova u Lisabonu 14. marta 1942. godine javlja: „Dr Julije Budisavljević nalazi se još uvek u Zagrebu, u svojstvu šefa klinike, cela njegova familija živa i zdrava. Porodica admirala Price živa i zdrava, za Srđana Pricu kapetana bojnog broda ne zna se gde je...“¹⁵. Dominik Mandić javlja Juraju Šuteju 10. juna 1942. godine: „Dr. J. Budisavljević je pod paskom, ali nesmetano predaje na Medicinskom fakultetu. Gđa Julijeva mnogo dobra čini i posreduje za Srbe stradalnike“¹⁶. Pretpostavka je bila da je Julije svoju sigurnost dugovao Mili Budaku. Međutim, više je vjerovatno da je Julije, kao i drugi ljekari srpskog porijekla u Zagrebu, bio „pošteđen“ zbog svog znanja, vještina i ranijih poznanstava. Pored ljekara, postojalo je još uticajnih Srba u Zagrebu koji su izbjegli progone iz pomenutih razloga. Ipak, otkazima, penzionisanjima i drugim načinima uklanjani su iz javnog života.

Priču o porodici Obexer iz Insbruka obrađujemo na osnovu škrtih podataka, uglavnom zasnovanih na podacima dobijenim na gradskom groblju u Insbruku. Porodična grobnica ipak može da otkrije više nego što bi se očekivalo. Sticanje bogatstva i ugleda porodice Obexer počelo je sa Michaelom Obexerom (1826–1884), za koga se ističe da je bio investitor i trgovac tekstilom. Ipak sa velike i lijepe porodične grobnice vidimo da je njen naručilac Michaelov sin Max Obexer (1863–1933), ispod njegovog imena stoji natpis „veletrgovac“ mada bi tačniji prevod bio biznismen. Oženjen za Annu

¹² Ljubo Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade: 1941–1943: Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*, Zagreb, 1985, 252–253.

¹³ Lj. Boban, *Hrvatska u arhivima...*, 36–38.

¹⁴ Lj. Boban, *Hrvatska u arhivima...*, 343.

¹⁵ Lj. Boban, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade: 1941–1943*, knjiga 1, Zagreb, 1988, 239.

¹⁶ Lj. Boban, *Hrvatska u arhivima...*, 206–207.

Roose (1868–1915), Max kao jedan od najbogatijih ljudi u Insbrucku dobija sina Hermana (1888–1907), a nekoliko godina kasnije i ćerku Dianu (1891–1978) kojoj kao pravi aristokrata daje ime po boginji Iova. Nasljednik očevih poslova trebalo je da bude sin Herman, koji usljed bolesti biva upućen na liječenje u Ameriku. Umire po dolasku u Njujork. Kada mu je preminula supruga, Max sklapa drugi brak sa Johannom Janežič (1880–1963) sa kojom ne znamo da li je imao potomstva. Izgleda da je porodična imovina na kraju bila podijeljena između ćerke i maćehe, nakon dugog sudskog procesa¹⁷. Ipak je malo poznato da je Diana, kada je boravila u Austriji, radije koristila svoje kršteno ime Frieda – Olga. Stanovala je na adresi Anichstraße 24, nedaleko od Univerzitetne klinike i Medicinskog fakulteta. Pohađala je školu za medicinske sestre, te na obližnjoj klinici upoznaje Julija Budisavljevića. Sklopili su brak 17. aprila 1917. godine. Naredne godine dobijaju ćerku Jelku (1918 – ?)¹⁸.

Bračni par se seli 1919. godine u Zagreb. Tu im se rodila druga ćerka Ilse. Treba reći da se Jelka i Ilse spominju u *Dnevniku* kako su sporadično pomagale u pakovanju paketa i prikupljanju pomoći za logoraše u stanu Budisavljevića na Svačićevom trgu br. 13¹⁹. Ilse (1920–2009) je sahranjena u porodičnoj grobnici u Insbrucku, dok je Jelka bila udata za izvjesnog Rašicu sa kojim je živjela u Južnoj Americi. Treba reći da depeše upućivane članovima vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu na nekoliko mjesta pominju Dianu Budisavljević i njen angažman. Tako izvještaj od 28. septembra 1942. godine donosi: „...Spašavanje srpske djece: Oko 6 tisuća srpske djece ostalo je bez hranitelja, bilo da su pobijeni ili odvedeni na rad u Njemačku. Dovedeni su u Zagreb, Sisak i Jastrebarsko u sporazumu sa Budisavljevićem, Smoljanom... Ta su djeca preko nadbiskupa smješтана po hrvatskim selima. Seljaci su ih objeručke prihvatili. Bilo je dirljivih slučajeva samilosti i ljubavi (ovo ne javljati preko radija). Djeca su spašena od sigurne smrti – jer ima dokaza da su ih u državnim sabiralištima počeli trovati. Sva se akcija spašavanja djece vodi preko katoličke akcije sa kojom u najužem

¹⁷ Pogledati u prilogu fotografije snimljene u Insbrucku 2014. godine tokom autorovog boravka u Austriji. Takođe zahvaljujem na ljubaznosti Veri Merkel iz Insbrucka koja mi je svojim zanimanjem za porodicu Obexer popunila neke praznine.

¹⁸ *Innsbruck informiert*, br. 3, mart, 2007, str. 44; Anna Maria Grünfelder, “Diana Obexer-Budisavljević und die Kinder der Ustascha-KZ”, u: *Jahrbuch 2008* (ur. A. Peham, C. Schindler, K. Stögner), Wien, 2008, 232–260. Prema službenim novinama grada Insbrucka, od 14. septembra 1978, navodi se među umrlicama da je Frieda Olga Diana Budisavljević, rođena Obexer preminula u 87. godini života.

¹⁹ *Dnevnik Diane Budisavljević*, Zagreb, 2003, 24–33.

pogledu surađuje gospođa Julija Budisavljevića...²⁰ Želimo naglasiti da ovaj izvještaj želi istaći aktivizam Katoličke crkve i pripisati zasluge nekim članovima HSS-a te tako dati argumente hrvatskim članovima Vlade u Londonu. Ipak, značajan je jer obavještava London o humanitarnoj akciji spašavanja djece. Drugi izvještaj piše Aleksandar Avakumović, otpravnik poslova u Stokholmu upućen Slobodanu Jovanoviću 18. juna 1943. godine: „Deca većim delom siročad partizanska, dovedena u Zagreb na ishranu, bila su umotana u novine i staru hartiju. Epidemija i glad imaju za posledicu neverovatnu smrtnost. Ovaj proveren primer to najbolje dokazuje: Broj siročadi partizanske ili druge računa se na preko 200.000. Vlasti koje samo delomično funkcionišu i ne pokazuju naročito staranje da spasu srpsku decu... U Zagrebu postoji dečiji dom u kome rade gđa Budisavljević, snaja Srđana Budisavljevića i gđa dr Štampara. Prema njihovom iskazu one vode kartoteku siročadi, staraju se koliko mogu da ih pomognu. U kartoteci imaju 12.000 imena. Dečiji dom u Zagrebu sa ovim dvema ženama na čelu, izgleda da je jedina ustanova koja ozbiljno i pošteno nastoji da ublaži ovu nesreću. No rezultati su poražavajući. Deca stižu do dečijeg doma u takvom stanju da umiru en masse. Gđa Budisavljević je jednog dana primila iz Like partiju od 40 dece. Šest dana docnije, od 40 dece, ostalo je živo 8 dece. Druga su pomrla, takoreći na rukama ovih plemenitih žena...“²¹

Pored bračnog para Budisavljević, istaknute uloge u akciji spašavanja djece igrali su Kamilo Bresler, o kojem postoje dostupniji podaci²², te Dragica Habazin sa nadimkom Majka, na koju želimo obratiti pažnju. Kao dugogodišnja sestra Crvenog krsta, bila je sve vrijeme trajanja rata vrlo aktivna. Nažalost, nije pretjerano spominjana u historiografiji; podatke i detaljniju biografiju donosimo zahvaljujući istraživanjima historičara Silvestra Milete iz Zagreba.

Dragica Habazin (1902–1977) bila je po obrazovanju bolničarka. Radila je kao viša (kasnije glavna) sestra Crvenog krsta u Zagrebu. Bila je poznata i pod imenom Majka Habazin. Od 1929. godine u Zagrebu dosta vremena provodi u barakama Crvenog krsta kod Glavnog kolodvora. Tu ju je i zatekao rat, pa je predano radila na organizaciji pružanja pomoći brojnim transportima koji su prolazili kroz Zagreb. Tako je i došlo do saradnje između Dragice Habazin i Diane Budisavljević. Njezin karakter i odlučnost

²⁰ Lj. Boban, *Hrvatska u arhivima...*, 163–166.

²¹ Lj. Boban, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima...*, 295–296.

²² Više o Kamilu Bresleru: *Hrvatski biografski leksikon 2*, Bj–C, 289; Zaostavština Kamila Breslera čuva se u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu.

možda dobro oslikava ovaj izvod iz knjige *Hrvatski Crveni križ: 125 godina u službi humanosti*: „Dragica Habazin mnogima je svojim suradnicima ostala u sjećanju po dobrim vezama što ih je održavala sa zagrebačkim željezničarima, ali ponajviše zbog svoje nesvakidašnje odvažnosti. Znala je ponekad stati ispred vlaka kako bi spriječila da krene prije nego što sestre Crvenog križa obave svoju dužnost“²³.

Ako ovom izvodu iz knjige dodamo da se „istupanje“ pred voz znalo dogoditi i u periodu 1941–1945, onda nam je jasno zašto je ovo sjećanje ostalo upamćeno. Ima još primjera za ovakav karakter Dragice Habazin. Sjećanja sestre Crvenog krsta, Jane Koch, koja su izlazila u nekoliko brojeva povodom trideset godina od ustanka u Hrvatskoj, donose jedan naslov: *Sestra Dragica - neumorna „Majka“* navodeći njenu ključnu ulogu u održavanju veza članova humanitarne akcije sa zaposlenima na Glavnom kolodvoru, od skretničara i konduktera do željezničara i stanične policije²⁴. Drugi zanimljiv događaj iz ovih sjećanja svakako je susret šefa svih logora u NDH Vjekoslava Luburića Maksa i Dragice Habazin, kada se, prilikom odvođenja djece iz samih logorskih objekata u Staroj Gradiškoj, Luburić usprotivio ovome pa je na Dragičino odlučno držanje i insistiranje da se djeca preuzmu, okomio na nju riječima: „Vi ste ta sestra koja po Zagrebu priča kako ja koljem djecu... ko vam je dopustio da ulazite u bolnicu...“. Dragica je navodno pomirljivije odgovarala ali i nastavljala sa poslom; tom prilikom su uspjele da izvedu iz logora oko 700 djece²⁵.

Kada napravimo pregled transporta djece iz Jasenovca i Stare Gradiške, kao i privremenih logora u njihovoj okolini (Mlaka, Jablanac, Uštica, Cerovljani) vidimo da su, u organizacionom smislu, vođe Diana Budisavljević i Dragica Habazin. Pored teških uslova i samog zdravstvenog stanja djece u pomenutim logorima i njihove brojnosti, problema transporta, medicinskog zbrinjavanja, smještanja, prehrane i rješavanja pitanja smještaja za nekoliko hiljada djece, pojavila su se dva nova mjesta stradanja već izvučene djece iz logora. Jedan je bio Gornja Rijeka (ugašeni logor), gdje je ustaška mladež izabrala oko 400 djece sa kojima su željeli raditi na odgoju u novom „Domu za izbjegličku djecu“ sa inače potpuno nehumanim uslovima, a drugi je privremeni logor u Sisku. Trebalo je ići spašavati one za koje su vjerovali da su spašeni ustaškog terora. Oba zadatka obavila je Dragica

²³ Zdravko Židovec, *Hrvatski Crveni križ: 125 godina u službi humanosti*, Zagreb, 2003, 80–81. (Navodi se da je Dragica Habazin tokom rata bila „glavna sestra Crvenog križa“.)

²⁴ *Plavi vjesnik*, 15. 11. 1971, br. 894.

²⁵ *Plavi vjesnik*, 22. 11. 1971, br. 895.

Habazin. Logor Gornja Rijeka koji su otvorili, ubrzo je bio napušten od strane ustaške mladeži, kada su se među djecom pojavio tifus. Svega stotinu djece po dolasku u Zagreb je preživjelo ovaj društveni eksperiment. Sisak je od avgusta 1942. godine koristio kao privremeni logor, odakle su žene i manji broj muškaraca upućivani na rad u Rajh. Tu su odvajani od djece i, uz obećanja da će se o njima brinuti, vozovima prevoženi u fabrike i pogone. Tako se na jednom neuslovnom mjestu našlo, prema procjeni, 5.000 djece oduzetih od majki i još oko 2.000 djece koja su izvučena iz drugih logora i tu dopremljena. Usljed loših uslova i potpune nebrige, svakodnevna smrtnost djece brojala se na desetine. Jednom riječju, Sisak je tad predstavljao pakao u paklu. Dragica Habazin je bila ta koja je prihvatila da putuje u Sisak, organizuje transporte za Zagreb i pomogne koliko je bilo moguće²⁶. U Sisku je ukupno umrlo oko 2.000 djece. U izjavi Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske 1945. godine, detaljnije je pojasnila prateće događaje²⁷.

Dragica Habazin rođena je u Zagrebu, gdje je i krštena u Crkvi Svetog Petra 1902. godine. Roditelji su joj bili Elizabeta (Jelisava) Weissman iz Villacha (1878–1944) i Ivan Janković (1869–1947) iz Brestanice kod Krškog. Do 1917. godine živjela sa porodicom u Vlaškoj ulici u Zagrebu, a potom se seli u Rijeku, gdje će živjeti dvanaest godina. Majka je bila domaćica, a otac je radio kao ložać na željeznici. Od 1929. godine, otac je dobio premještaj pa su se vratili u Zagreb. Dragica je sa suprugom Đurom Habazinom (1901–1959), građevinskim radnikom, imala jednog sina i kasnije dvoje unučadi. Bila je visoka 175 cm i teška oko 120 kilograma. Imala je bliske veze sa željeznicom, budući da su joj, pored oca, i oba brata bili zaposleni na željeznici. Poslije rata radila je kao glavna sestra Crvenog krsta na Glavnom kolo-dvoru, gdje je provodila dosta vremena, a tu je u jednoj od baraka dobila i stan. Rad sa djecom nastavila je i nakon rata. Vodila je dječja odmarališta u Splitu i Lošinj, provodeći gotovo cijelu ljetnu sezonu pazeći mališane iz Osijeka i Čehoslovačke, koji su tu redovno dolazili. Rođaci koji je se sjećaju, opisuju je kao autoritativnu i strogu kako u radu sa djecom tako i u svakodnevnom životu. Rad sa djecom joj je bio glavna preokupacija i gotovo nikad nije pričala o ratnom periodu. Rođaci ističu da je sa djecom bila okružena od mladosti pa do svoje smrti. Bilo joj je povjereno, pedesetih godina, da putuje u Afriku po siročad koja je trebalo da budu usvojena u Jugoslaviji.

²⁶ *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, knjiga 2, Zagreb, 1955, 370–373; Više o stanju u logorima u Sisku i Gornjoj Rijeci: Mirko Peršen, *Ustaški logori*, Zagreb, 1990.

²⁷ HR-HDA, f 306, ZKRZ, GUZ, 4676/45.

Tokom poplava u Zagrebu 1964. godine aktivno je učestvovala, sakupljala pomoć i garderobu za unesrećene. Tečno je govorila italijanski i njemački jezik. Budući da je bila gojazna, dugo se borila sa dijabetesom, od kojeg je i umrla u Zagrebu, 20. juna 1977. godine, i sahranjena na Mirogoju. Crveni krst tim povodom objavio je u štampi jedan primjeren tekst koji dajemo u prilogu ²⁸.

Tokom perioda udomljavanja spašene djece, radilo se tako da se starija djeca više udomljavaju na selu, što je odgovaralo seoskim domaćinstvima, dok su mala djeca udomljavana u gradskim naseljima. Stanovnici Zagreba uzeli su na staranje veliki broj djece, dok su za mnoge bogati građani osnivali male privatne domove, a časne sestre su takođe brinule o manjem broju djece. Tako dolazimo i do Save Petrovića iz Stare Pazove. Prema *Dnevniku*, Sava Petrović je bio u Zagrebu sredinom juna 1943. godine, te izrazio želju da brine o nekoliko starijih dječaka. Kada mu je saopšteno da je udomljavanje male djece najveći problem, prihvatio je savjet i odlučio da preuzme odgovornost za 45 djece, pristavši da plati trošak odijevanja za 31 dječaka i 14 djevojčica. Sredinom jula 1943. godine po djecu je došla Anđela Rogulić, te su nakon niza problema oko željezničkog prevoza, djeca stigla u Staru Pazovu. Kako možemo zaključiti iz kasnije korespondencije između Diane i Save, djeca su dijelom bila smještena na Petrovićevom salašu, imanju od 75 hektara, na kojem je bilo 45 objekata gdje su živjeli i „biroši“, zaposleni na imanju, te u Zemunu i drugim okolnim mjestima. Vidimo da su interesovanja roditelja koji su bili na prinudnom radu u Njemačkoj za stanje njihove djece, putem pisama, stizala na adresu Budisavljevića, a potom je Sava Petrović izvještavao o zdravlju djece i njihovom boravištu. Takođe, pisao je i o novim saznanjima koja su prikupili od djece, a što je bilo korisno za utvrđivanje njihovog identiteta, budući da je bilo male djece o čijem identitetu se znalo malo ili gotovo ništa. Skloni smo zaključku da se Sava Petrović nije lično starao za djecu, ali vidimo da se o njima interesovao, redovno izvještavao i vrlo vjerovatno novčano izdržavao ili pomagao²⁹.

Po oslobođenju Stare Pazove, 21. oktobra 1944. godine, Sava Petrović je odveden iz svoje kuće i bez suda streljan od strane partizana. Ovakva sudbina natjerala nas je da pokušamo nešto detaljnije saznati o ovom čovjeku. Naime, radilo se o velikom posjedniku, trgovcu, vlasniku hotela, vinograda, bioskopa, salaša i poslaniku JRZ (Jugoslovenska radikalna zajednica)

²⁸ Podaci dobijeni metodama oralne istorije od članova porodice, 2013. godine. Dijelove neobjavljenog istraživanja dobili smo na uvid za potrebe ovog članka; na ovom zahvaljujemo istoričaru Silvestru Miletu iz Zagreba.

²⁹ *Dnevnik...*, 132-133; MŽG, Legat Dragoje Lukića, nesređena građa.

u Skupštini, izabranom 1939. godine. Nemamo mnogo izvora koji nam govore o držanju Save Petrovića tokom rata. Možemo zaključiti, ipak, da je kao Srbin na teritoriji NDH ostao netaknut, kao i njegova imovina. Bio je dosta blizak sa Nijemcima koji su živjeli u njegovom hotelu i boravili u Petrovićevoj kafani. Partizanski izvori, koji mu nisu naklonjeni, ne poriču da je od 1942. godine pružao pomoć partizanima u žitu i drugim namirnicama, ali je na njihovo insistiranje da im se pridruži kategorično odbijao. Docnije su otkrili da je naklonjen četnicima i da sa nekolicinom bliskih saradnika skuplja pomoć koju šalje preko Beograda, navodno putem automobila koji je vozio službenik njemačke ambasade. Tokom 1944. godine, Draža Mihajlović pokušava da u Srem ubaci svoje oružane grupe iz Srbije i Bosne kako bi djelovale protiv partizana i okupljale srpsko stanovništvo oko sebe. Na ovo je OZNA uputila direktive za borbu protiv četničkih špijuna i sprečavanje njihovog djelovanja. Tako je iste godine dva puta pokušano hvatanje, između ostalih, i Save Petrovića ili tačnije njegova likvidacija, ali bez uspjeha. Partizanski izvori zaključuju da se Petrović htio osigurati time što je brinuo o djeci, ukoliko partizani pobijede u ratu, te da je bio ostrašćeni nacionalista³⁰.

Vežano za ove navode, usljed analize pisama koja je slao Diani Budišavljević, primjetno je recimo Petrovićevo insistiranje na preuzimanju samo *pravoslavne djece*. Takođe, pri dovođenju djece u Staru Pazovu, Anđela Rogulić je odbijala da joj se za pratnju daju časne sestre, što je otežavalo organizovanje odlaska djece iz Zagreba. Ovome u prilog može ići da je Petrović, pored članstva u stranci, navodno bio i lični prijatelj sa Milanom Stojadinovićem. Na drugoj strani, primjetna je težnja partizanskih izvora da se opravda tragična Petrovićeva sudbina iako se ne navodi kako je on stradao. Prema kartonu OZNA, Sava Petrović je označen kao narodni neprijatelj, odveden u Zemun, gdje je u novembru 1944. godine streljan, kako se navodi kod zgrade OZNA. Njegovi rođaci su podnijeli zahtjev za rehabilitaciju, pa je Viši sud u Beogradu 14. decembra 2015. godine donio pravosnažnu presudu koja potvrđuje rehabilitaciju i proglašava Savu Petrovića neosuđivanim licem³¹.

Na kraju, treba se osvrnuti na nekoliko pitanja koja ostaju otvorena, a tiču se samih događaja i aktera teme spašavanja i stradanja djece u NDH

³⁰ Janko Šago, *Hronika Stare Pazove*, Novi Sad, 1991, 322-324, 477-479; *Vojvodina u NOR-u*, urednik Čedomir Popov, Novi Sad, 1984, 289, 340.

³¹ Podatke o Savi Petroviću svojom ljubaznošću ustupio nam je advokat Dušan Nikolajević iz Beograda; web: otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/07/80420/40888.htm; *Dnevnik...*, 133.

i koja zahtijevaju dalja istraživanja. Takođe želimo ukazati na pitanja koja se javljaju iz odnosa određenih saznanja vezanih za ovu temu i historiografije Drugog svjetskog rata na jugoslovenskom području.

Prvenstveno se nameće pitanje dobijanja dozvole za ulazak i spašavanje djece iz logora NDH. Politička volja koja je došla od vrha ustaške vlasti, sa priličnom sigurnošću možemo reći, bila je uslovljena ili tačnije ucijenjena od strane Njemačke. Iako su razlozi takvog pravca djelovanja Nijemaca prilično argumentovani, konkretne veze i koraci koji su poduzeti, a koji su spasili živote hiljada djece ali i žena, ostaju neistraženi. Prema *Dnevniku*, Diana Budisavljević je u velikoj mjeri bila upletena u rješavanje ovog pitanja, ali njeni saučesnici nam ostaju nepoznati. Veliki problem dosadašnjem, skromnom istraživanju učinio je sam *Dnevnik*, koji su priređivači, prilikom pripreme za štampu, opremili u vidu fusnota pogrešnim podacima o ličnosti. Ovdje prvenstveno mislim na ličnost koja se pominje kao glavna Diani- na veza sa oficirima Vermahta i drugim Nijemcima na položajima u NDH. *Dnevnik* je pisan na njemačkom jeziku, u kojem je pomenuta ličnost navođena kao „Rittermeister von Kozian“. Grubom greškom, priređivač je u prevodu na hrvatski jezik smatrao da se radi o oficiru Albertu von Kotzianu, koji sa dešavanjima u NDH, čini se, nije imao nikakve veze. Tako da je i ono malo istraživanja po inostranim arhivima išlo u pogrešnom pravcu. Major Vermahta Wilhelm Knehe i izvjesni Hecker iz službe Rajha za dovođenje radne snage čine njemački trojac, koji je, uz Dianu Budisavljević, radio na dobijanju pomenute dozvole. Ovdje treba dodati i podoficira sa prezimenom Prechtel, rodnom iz Insbruka, koji je vršio posao kurira između Diane i pomenutih Nijemaca. Njihove ličnosti, motivi i daljnja sudbina ključni su za jasne sagledavanje ovog pitanja i događaja.

Drugo pitanje koje ostaje otvoreno jeste sudbina velike kartoteke sa imenima spašene djece koja je po oslobođenju Zagreba oduzeta Diani Budisavljević i njenim saradnicima. Kao pitanja ostaju koliko se ta kartoteka koristila u pomoći pronalaženja djece, zašto je i u kom trenutku sklonjena i kakvu ulogu je Tatjana Marinić igrala po ovom pitanju. Budući da su postojale kopije dijelova kartoteke, da li su se koristili i šta se sa tim spiskovima dešavalo. Kroz pitanje sudbine kartoteke, dodali bismo i pitanje sudbine same Diane Budisavljević nakon rata i zašto je dnevnik o svojoj akciji sklonila od očiju javnosti ali i svoje porodice?

Treće pitanje odnosilo bi se na detaljniji prikaz biografija i djelovanja ljekara ali i ostalih učesnika u ovom poduhvatu, koji nose velike zasluge za liječenje, staranje i udomljavanje djece kako u Zagrebu, Sisku i Jastrebarskom, tako i po selima širom Slavonije, Međumurja i Srema.

Pomenimo još nekoliko pitanja koja vezuju narative o Drugom svjetskom ratu i saznanja koja daje tema humanitarne akcije spašavanja djece u NDH. Prvo pitanje odnosi se na sagledavanje slike vezane za same logore i stradanje ljudi. Potrebno bi bilo istraživanje i jasniji pregled dešavanja po logorima NDH, od kojih su mnogi nastajali zbog trenutnih potreba ustaških vlasti, potom gašeni, ponovo aktivirani ali na nekim mjestima sada za potpuno druge svrhe i potrebe. Tu bi trebalo da se istakne jasna razlika. Ovdje svakako ne mislimo na cijeli sistem logora Jasenovac koji je od svog osnivanja pa do kraja rata radio isključivo u svrhu ostvarivanja ustaške politike i masovnog ubijanja. Druga stvar se odnosi na pitanje držanja većinski hrvatskog stanovništva kako gradova tako i sela prema udomljenoj srpskoj djeci, budući da imamo gotovo 10.000 preživjele djece koja su spašena i udomljavana samo putem ove humanitarne akcije. Ovdje treba dodati odnos narativa o Katoličkoj crkvi prema srpskom stanovništvu i njeno aktivno učestvovanje u udomljavanju djece po hrvatskim selima. Te, na kraju, narativ o nadbiskupu Alojziju Stepincu u našoj historiografiji i njegovoj ulozi kod udomljavanja srpske djece putem Karitasa.

Grb porodice Budisavljević -
Prijedorški

Zgrada u Insbrodu (natpis na fasadi: *Obexerhaus*) (snimljeno 2013. godine)

Grobnica porodice Obexer,
gradsko groblje u Insbruku
(snimljeno 2013. godine)

МАЈКА HABAZIN

Organizaciju Crvenog križa zadesio je bolan udarac: zauvijek je prestalo kucati plemenito srce žene čije je ime tako čvrsto utkano u decenije rada naše organizacije. Ostavila nas je naša draga Majka Habazin.

Tko u Zagrebu, ako je bilo kako dolazio u doticaj sa Crvenim križem, ne zna za Majku Habazin. Tiha, marljiva, predana humanitarnim zadacima Crvenog križa, u nebrojeno je teških situacija učinila toliko dobra ljudima, da ne začuđuje što su je poznavali ne po imenu kao Dragicu Habazin, nego po dirljivom, zasluženom nazivu — Majka.

Tko joj se god ikada obratio u nevolji za pomoć, susretljivo ga je saslušala i ulagala sve moguće napore da mu po-

mogne. Imala je uvijek razumjevanja za ljudske tegobe i duboko prožeta idejama Crvenog križa zalagala se da i pojedinačno i širim akcijama pomogne ljudima. A pri tome nikada nije pokazivala da je umorna ili neraspoložena, niti da očekuje zahvalnost. Bila je dobar čovjek i u svakom je gledala prvenstveno čovjeka. Bila je doista mnogima majka.

Danas kada na žalost više nema drage Majke Habazin, ispunja nas ljubav i zahvalnost prema toj divnoj ženi koja je čitav život posvetila čovjeku. Od najranije mladosti, još prije nego što su u ratnom vihoru neprijatelji naših naroda raskomadali i opustošili našu zemlju, postala je aktivistom Crvenog križa. U vrijeme četverogodišnjih krvavih borbi za slobodu nastojala je dati sve od sebe da ublaži patnje nevinih žrtava. Nakon oslobođenja zemlje nastavila je intenzivnom aktivnošću dok je teška bolest nije slomila.

Prestalo je kucati plemenito srce Majke Habazin. Smrt ju je fizički satrija. Ali Majka Habazin živi u nama kao uzor predanog aktivista Crvenog križa, kao plemeniti čovjek, prema kojem osjećamo i ljubav i trajnu zahvalnost.

Savo Petrović

Objavljeni tekst povodom smrti
Dragice Habazin

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (HDA)

Fond 306, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

Muzej žrtava genocida, Beograd (MŽG)

Legat Dragoje Lukića, nesređena građa

Objavljeni izvori

- Boban, Ljubo, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade: 1941 -1943 : Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*, Zagreb, 1985.
- Boban, Ljubo, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade: 1941-1943*, Zagreb, 1988.
- Budislav Budisavljević - Prijedorski, *Memoari: Pomenici iz mog života*, priredio Željko Karaula, Bjelovar, 2012.
- Dnevnik Diane Budisavljević*, Zagreb, 2003.

Literatura

- Burazor, Gavro, *Humanitarna akcija Diane Budisavljević 1941-1945*, Novi Sad, 2013.
- Vojvodina u NOR-u*, urednik Čedomir Popov, Novi Sad, 1984.
- Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, knjiga 2, Zagreb, 1955.
- Židovec, Zdravko, *Hrvatski Crveni križ: 125 godina u službi humanosti*, Zagreb, 2003.
- Lukić, Dragoje, *Bili su samo deca*, Laktaši, 2000.
- Peršen, Mirko, *Ustaški logori*, Zagreb, 1990.
- Šago, Janko, *Hronika Stare Pazove*, Novi Sad, 1991.

Novine i članci

- Плави вјесник* (Зagreб), novembar-decembar 1971.
- Innsbruck informiert*, br. 3, mart, 2007.
- Grünfelder, Anna Maria, "Diana Obexer-Budisavljević und die Kinder der Ustascha-KZ", u: *Jahrbuch 2008* (ur. A. Peham, C. Schindler, K. Stögner), Wien, 2008.
- Karaula, Željko, Prilozi za biografiju Budislava plemenitog Budisavljevića Prijedorskog uz pomoć njegovih neobjavljenih memoara "Pomenici iz mog života", *Senjski zbornik*, Senj, 2011.
- Koljanin, Milan, „Акција 'Diana Budisavljević'“, *Tokovi istorije* (Beograd), br. 3, 2007.
- Trifunov, Tutunović Jasmina, „Акција Diana Budisavljević (1941-1945)“, u: *Istraživanja i memorijalizacija genocida i ratnih zločina* (ur. Jo van Mirković), Beograd, 2012.

Gavro Burazor

A contribution to research of the humanitarian action of Diana Budisavljević

Summary: A humanitarian action directed to saving children from the camps of the Independent State of Croatia, to finding homes for them, and also to keep records on them and save their identity, lasted from 1942 throughout the war. As a result of this action, some 10.000 children survived. The biographies of the main protagonists of this action remain under-researched, along with other pressing questions. This paper identifies, as the main characters, the Budisavljević couple, Kamilo Bresler, and Dragica Habazin. Alongside them, other people took part in this process, including their close associates, nurses of the Red Cross, doctors, and when the children were taken care of in foster homes, regular people of Zagreb came to fore - some of them establishing foster centers - followed by individuals from the countryside and the Catholic Church.